

TAAL & CULTUUR

WAAR KOMT HET AMSTERDAMSE STADSSYMBOL VANDAAN?

Een verklaring voor de drie kruisen uit Deense bron

Iedereen die ooit in Amsterdam is geweest kent het stadssymbool xxx. Dit simpele maar krachtige ontwerp is te zien op vlaggen, gebouwen, stoepen, vrachtwagens van de gemeente en op de beroemde “amsterdammertjes”, de paaltjes om ongewenst parkeren te voorkomen. Toch is er vrijwel niets over de betekenis van de drie kruisen bekend. Het enige wat zeker is, is dat ze de kern van het Amsterdamse stadswapen vormen. Dat vertoont drie verticale banen in de kleuren rood-zwart-rood, met de kruisen in de zwarte baan. Het is een “raadselwapen” omdat het niet voldoet aan de regels van de heraldiek, waarin een zwarte balk op een rood schild niet is toegestaan. Weliswaar is het in de loop der tijd meer dan eens gewijzigd, maar de drie kruisen zijn altijd blijven bestaan.

Verder is bekend dat Ouder-Amstel en Nieuwer-Amstel, twee plaatsen in de omgeving van Amsterdam, soortgelijke kruisen in hun wapen voeren, net zoals het Waterlandse geslacht Persijn. De zwarte baan in het Amsterdamse stadswapen zou de rivier de Amstel kunnen verbeelden. De oudste afbeelding van het Amsterdamse stadswapen met de kruisen – gegraveerd op een merktang die in 2008 bij graafwerken voor de Noord-Zuidlijn op het Damrak werd gevonden – dateert van 1350.

Dat er voor de betekenis van de kruisen geen waterdichte verklaring bestaat, heeft geleid tot tal van theorieën. Zo gaat men er soms van uit dat ze voor de drie woorden in het Amsterdamse devies staan: “Heldhaftig, Vastberaden, Barmhartig”. Historisch gezien is dat echter onmogelijk, aangezien dit motto herinnert aan de Februaristaking van 1941, toen de Amsterdammers het werk neerlegden als protest tegen de vervolging van hun Joodse stadgenoten. Dat levert dus geen verklaring op voor een stadssymbool dat al in de veertiende eeuw werd gebruikt. Ook wordt er soms beweerd dat de kruisen zouden staan voor de drie plagen die Amsterdam hebben getroffen – water, vuur en pest – of voor drie doorwaadbare plaatsen in de Amstel. Maar ook voor deze theorieën is er geen historisch bewijs.

Kortom, met de Nederlandse bronnen komen we niet verder dan de verwantschap tussen het Amsterdamse stadssymbool, de wapenschilden van twee plaatsen in de omgeving van Amsterdam en dat van de Waterlandse familie Persijn.

Misschien levert een achttiende-eeuwse Deense bron wel een mogelijke verklaring voor het stadssymbool van Amsterdam. In die tekst wordt de administratie van het Deense eiland Amager beschreven. Klinkt dat vreemd? Laat ons dan, voordat we deze bron onder de loep nemen, kort ingaan op het verband tussen Holland en Amager.

Weinig Nederlanders kennen de historische band tussen Waterland (de streek in Noord-Holland langs het IJsselmeer met de steden Monnikendam, Edam en Volendam en het eilandje Marken) en het Deense eiland Amager (in de Sont ten zuiden van en tegenover Kopenhagen). Die connectie werd het eerst beschreven door de Deense historicus Arilt Huitfeldt (1546-1609). In 1596 vermeldt Huitfeldt in een geschrift over de regering van koning Christiaan II (1481-1559):

Anno 1515 beschikte koning Christian dat er Hollanders uit Waterland in Denemarken zouden komen wonen, aan wie hij veel vrijheid beloofde, en in het voorjaar van 1516 arriveerden er een aantal, aan wie hij een dorp op Amager gaf dat Hollenderby (Hollanderdorp) werd genoemd.

Dit Hollenderby is het huidige Store Magleby in het zuidoosten van Amager. Er is geen reden om aan Huitfeldts bericht te twijfelen. Hij had als kanselier en lid van de Rijksraad toegang tot alle officiële documenten van het koninkrijk en had in Kopenhagen – indien hij dit wenste – ruimschoots de gelegenheid om de inwoners van Amager zelf te ondervragen. Hij moest niet eens de hoofdstad verlaten om met de Hollanders in contact te komen, want ze domineerden er sinds het midden van de zestiende eeuw de groentemarkt. Die werd tweemaal per week op het Amagerstorv (Amagerplein)

in de binnenstad gehouden. In Huitfeldts tijd ging het al om Hollanders van de derde en vierde generatie, maar we mogen ervan uitgaan dat de meesten wel wisten waar hun (over)grootouders vandaan kwamen.

De historicus Jacob van Hinte, die vanuit Nederlandse hoek het uitvoerigste onderzoek naar de Hollanders op Amager heeft gedaan, verwijst ook naar de Noord-Hollandse eignamen, klederdracht en huismerken op het Deense eiland. In elk geval werden de vrijheden van de Hollanders uitvoerig beschreven in een privilegebrief van koning Christiaan II uit het jaar 1521 – opgesteld in keurig kanselarij-Hollands! – waarvan een afschrift is bewaard in de München Collectie in het Rijksarchief in Kopenhagen. In die brief is er sprake van 184 boeren die het eiland van de koning zo goed als ten geschenke kregen. De Hollanders konden hun eigen gewoonten en rechtspraak handhaven en konden zich als eigenaars van hun land beschouwen, zodat ze de facto een vrijstaat vormden in een nog middeleeuwse wereld van adellijke landeigenaars en horige boeren. De privileges van de Hollandse immigranten gingen eeuwen mee; het duurde maar liefst tot 1961 voordat het laatste privilege (het alleenrecht om met fuiken op paling te vissen op Kalvebod Strand) werd afgeschaft.

Heel wat Deense historici hebben dan ook belangstelling getoond voor deze merkwaardige Hollandse nederzetting in Denemarken. Voor ons doel, een verklaring vinden voor het Amsterdamse stadssymbool, is in de eerste plaats het verslag van een raadsvergadering op Amager in de achttiende eeuw van belang.

In de jaren 1756-1758 schreef de Deense architect Lauritz de Thurah (1706-1759) een reeks werken over de eilanden Bornholm, Christiansø, Samsø, Amager en Saltholm met in koper gegraveerde prenten. Zijn boek over Amager en Saltholm met de wijdlopende titel *Uitvoerige en betrouwbare beschrijving van het eilandje Amager en het niet ver daarvan gelegen nog kleinere eilandje Saltholm* ver-

scheen in 1758. Kort voordien had De Thurah zijn intrek genomen in zijn prachtige, door hemzelf ontworpen herenhuis in de Deense hoofdstad. In dat boek beschrijft De Thurah een raadsvergadering van de Hollanders op Amager anno 1758. Eerst geeft hij inlichtingen over de administratie van Hollenderby, daarna bericht hij over een – in Deense ogen – opvallend rechtsgebruik:

In Hollenderby staat een schout aan het hoofd van de gemeente. Hij wordt tot dit ambt verkozen door alle Hollanders, hij is zelf Hollander en hij wordt in zijn ambt bevestigd door de provinciegouverneur. Voor het dorpje Dragør wijst de schout een toezienend voogd aan in overeenstemming met het reeds vermelde koninklijk besluit van Christiaan V van 17 juli 1694. De schout stelt jaarlijks zeven schepenen aan die een jaar lang dit ambt bekleden, totdat er zeven andere worden benoemd. De demissionaire schepenen blijven evenwel nog twee jaar als “oude schepenen” aan. Telkens als er besluiten moeten worden genomen die het algemeen nut aanbelangen of verordeningen vastgesteld, roept de schout eenentwintig man bijeen, namelijk de zeven schepenen van het betreffende jaar en de veertien “oude schepenen”, welke verzameling de “Grote Raad” wordt genoemd, en deze Grote Raad neemt alle besluiten.

Wanneer de schout en de zeven schepenen een rechtsvergadering beginnen doen ze dat recht-opstaand en blootshoofds. Dan tekent de schout drie kruisjes op tafel en zegt luidop: “Ik open deze rechtszitting in naam van God, de koning en de gemeenschap. Wat wordt geoordeeld geldt als recht.” Vervolgens gaan ze zitten en bedekken ze hun hoofd. Wanneer de zitting wordt gesloten, staan de schout en de schepenen weer rechtop en nemen ze hun hoofddeksel weer af. De schout veegt dan de drie kruisjes uit en zegt: “Ik sluit deze rechtszitting in naam van God, de koning en de gemeenschap.”

1

2

3

1. Oud-Amstel
2. Nieuw-Amstel, nu Amstelveen
3. Amsterdam.

Uit De Thurahs bericht blijkt dat de drie kruisjes deel uitmaken van een merkwaardig rechtsritueel. De schout tekent ze bij de opening van de rechtsvergadering op de raadstafel en veegt ze bij de sluiting van de rechtsvergadering weer uit. Vermoedelijk werden ze met krijt getekend. Het was overigens niet moeilijk om op Amager aan krijt te raken: net zoals in Noord-Holland bestaat de ondergrond van Amager uit krijt. Op het eilandje Saltholm, waar dit gesteente zeer dicht aan de oppervlakte komt, mochten de Hollandse boeren het krijt kosteloos ontginnen, zoals blijkt uit de privilegebrief van Christiaan II.

In elk geval hadden de kruisen de rituele functie om een symbolische ruimte te scheppen voor de rechtspleging. Verder stonden ze garant voor de geldigheid van het recht en de daarmee gepaard gaande rechtszekerheid. Het lijkt ook logisch dat de drie kruisen in verband kunnen worden gebracht met God, de regerende vorst en de gemeenschap, zoals blijkt uit de begeleidende ceremoniële formulering.

Wellicht hebben de Hollandse immigranten op Amager het rechtsritueel met de drie kruisen vanuit Holland ingevoerd. Al in de privilegebrief van 1521 werd een sterke nadruk gelegd op de continuïteit van de Hollandse rechtsgebruiken, aangezien de boeren van de koning de uitdrukkelijke toestemming kregen om te *“leuen ende rechten beur naer bollants recht als zy nv hebben, ende nyet naer Die deense rechten”*. In de zeventiende eeuw schreef de Deense econoom en historicus Arent Berntsen (1610-1680) dat de Hollanders “vasthouden aan hun oude Hollandse gewoonten en klederdracht, en geen wijzigingen daarvan verdragen”. We kunnen aannemen dat de Hollanders nauwlettend hun eigen zeden en rechtsgebruiken handhaafden om zich van hun omgeving te onderscheiden. En dat ze dat wilden, staat vast. Als we De Thurah mogen geloven, kon de Hollandse onderscheidingsdrang soms groteske proporties aanne-

men. Dat was vooral het geval met de – in Deense ogen – potsierlijke hoofddeksels en de excentrieke klederdracht van de Hollanders:

Het mansvolk, of, preciezer, de getrouwde mannen, dragen als statie- of feestkleding een grote ronde vilthoed op het hoofd, bijna een el [*een halve meter, JR*] in diameter, die vervaardigd is van het fijnste kameelhaar en geproduceerd in Holland; maar omdat het thans niet meer mogelijk is om die hoeden uit Holland te betrekken, hebben ze hun hoeden gespaard, die ze als een schat of kleinood beschouwen dat bewaard wordt en geërfd van vader op zoon. Ze dragen drie truien waarvan de buitenste is gemaakt uit het fijnste zwarte laken met kameelharen knopen en knoopsgaten in dezelfde kleur; de middelste uit fijn rood laken met zwarte knopen en knoopsgaten; de derde, die direct op het lichaam wordt gedragen, kan iedereen dragen zoals hij wil, ongeacht de kleur. Ze dragen ook drie broeken, de buitenste van dezelfde soort stof en dezelfde kleur als de buitenste trui.

Deze beschrijving van de kleren van de Hollandse boeren weerspiegelt zowel het grote zelfbewustzijn van de Hollanders (dat in rechtstreeks verband staat met hun uitzonderlijke rechtspositie) als hun sterke verkleefdheid aan hun oude vaderland.

Als we ervan uitgaan dat de Hollandse emigranten het rechtsritueel met de drie kruisen vanuit hun eigen streek overbrachten, dan kunnen we dat ritueel met goede reden in Waterland situeren. Sinds de regeerperiode van de Hollandse graaf Floris V (1254-1296) vormde Waterland met Amstelland (waartoe ook de steden Amsterdam, Ouder- en Nieuwer Amstel behoorden) en Zeevang één “baljuwschap” (rechtsdistrict). Vanaf die tijd deelden Waterland en Amstelland dezelfde rechtspraktijken.

Met die kennis in het achterhoofd verwondert het niet langer dat de drie kruisen, als symbolen voor rechtszekerheid, niet alleen voorkomen op het stadswapen van Amsterdam, maar ook op de stadswapens van Ouder- en Nieuwer-Amstel en op het wapenschild van het Waterlandse geslacht Persijn. Het verband tussen al die kruisen is een Noord-Hollands rechtsritueel. De zwarte baan met de kruisen in het midden op het Amsterdamse stadswapen stelt dan wellicht een raadstafel voor, en niet de Amstel.

In elk geval is het ons dankzij een omweg via Denemarken gelukt om een tipje op te lichten van de sluier die het Amsterdamse raadselwapen bedekt. Bovendien is deze ontdekking een mooi voorbeeld van wat men als docent Nederlands in het buitenland – meestal onverwacht – over zijn of haar eigen contreien kan ontdekken.

JOOST ROBBE